

Владика Полікарп (Сікорський) та українське православ'я на Волині в період радянської окупації 1939-1941 рр.

протоієрей Ігор Скиба

У статті проаналізовано особливості церковного життя Волині в період 1939-1941 рр., коли сталінський режим за посередництвом маріонеткової Російської Православної Церкви здійснив спробу ліквідації польської автокефалії й включення місцевих єпископату, духовенства і вірних в орбіту російського православ'я. Зосереджено увагу на позиції єпископа Луцького Полікарпа (Сікорського), який, дотримуючись канонів, відмовився підпорядкуватися Московській патріархії.

Ключові слова: Полікарп (Сікорський), Польська Автокефальна Православна Церква, сталінський режим, Волинь.

Агресивна політика нацистської Німеччини на чолі із Адольфом Гітлером із середини 30-х років неминуче вела до вибуху світової війни. Крок за кроком Берлін приєднував території із німецьким населенням і домогся розділення й окупації низки європейських країн. Одним із етапів зі встановлення європейського домінування стала війна проти Польщі у вересні 1939 року. Існуюча система міжнародних угод про взаємопідтримку не дозволяла Німеччині розпочати бойові дії без угоди із Радянським Союзом. Лише після того, як у серпні 1939 р. Гітлер домовився із Сталіним про розподіл сфер впливу¹, стартувала воєнна кампанія проти Другої Речі Посполитої.

Нацистська Німеччина розпочала війну 1 вересня, а через два з половиною тижні до неї приєднався Радянський Союз. У Кремлі агресію проти незалежної держави назвали «братською допомогою» поневоленим українському і білоруському народам. У дійсності ж

¹ Дюррозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів. – К.: 1995. – С. 216-217.

більшовицьке керівництво СРСР, повертаючи контроль над територіями, що колись входили до складу Російської імперії і захоплюючи нові, готувало плацдарм для походу в Європу.

Завершення окупації Польщі Німеччиною та Радянським Союзом було окреслено обміном територій, зокрема німці поступилися Львовом, Брестом, частиною Перемишля та іншими населеними пунктами, виконуючи положення таємного протоколу про розподіл Європи. Після спільних нацистсько-більшовицьких парадів на честь перемоги розпочато етап включення нових земель у політичний та економічний простір держав-окупантів.

Для Волині вересень 1939 р. став початком трагічних подій, які позначились на усіх сферах буття місцевого населення. Одним із перших кроків радянської влади в краї стало створення нових органів влади та поширення тут структур репресивних органів, які оперативно взялися за знищення реальної та потенційної опозиції московській владі. За твердженням І. Біласа, у Західній Україні наприкінці 1939 р. створено управлінсько-каральний апарат, який уже довів свою ефективність у СРСР в 20-30-х рр.²

Увесь кадровий склад репресивних органів у Західній Україні склали перевірені співробітники з радянської Росії та України. Отже, потрібен був лише час для вивчення території, настроїв населення і маховик репресій починав працювати. До того ж інформацію про суспільно-політичне становище Західної Волині радянська розвідка ретельно концентрувала упродовж 20-30-х років.

Православна Церква на Волині посідала домінуючі позиції в духовно-культурному житті місцевого населення. Тут не було примусової атеїзації й антицерковних кампаній, соціум розвивався на багатовікових православних традиціях. Порівняно із періодом Російської імперії упродовж міжвоєнного часу православ'я краю зробило вагомий крок на шляху очищення від російських церковно-імперських нашарувань, повернення столітніх етнічних традицій. Це суттєво зміцнило позиції Церкви, оскільки йшло в ногу із національно-культурним розвитком українців Волині.

² Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У 2 кн. Кн. 1. – К.: Либідь; Військо України, 1994. – С. 115.

Отже, усунути Православну Церкву з буття соціуму було надзвичайно складним завданням для радянського режиму. Прямі репресії не можна було застосовувати через необхідність продовження гри у «визволення». Обрано складніший і триваліший механізм руйнування Православної Церкви: підпорядкування її маріонетковим єпископам Московської патріархії, які мали провести більшовизацію в церковному середовищі на взірць тієї, що вже була втілена в Радянському Союзі.

Для небагатьох ієрархів Російської Православної Церкви, що залишилися на волі і співпрацювали із радянськими спецслужбами, поява кількох тисяч православних на окупованих територіях Західної України і Західної Білорусії стала подарунком долі і доброю нагодою продемонструвати Сталінові потрібність. Отже, виконуючи завдання більшовицького режиму, єпископи на чолі із патріаршим місцеблюстителем Сергієм (Страгородським) намагалися перетворити ці території на осередок реанімації Московської патріархії із її імперськими амбіціями, але вже на службі червоній Росії.

На момент закріплення більшовиків на Волині тут залишались чинними такі єпископи Польської Автокефальної Православної Церкви: єпархіяльний архієрей Олексій (Громадський), острозький вікарій Симон (Івановський), луцький вікарій Полікарп (Сікорський) та камінь-каширський вікарій, який підпорядковувався пінському архієпископу, Антоній (Марценко). Перед цими владиками виникло важливе питання – як у нових політичних умовах зберігати канонічний зв'язок із своїм кіріярхом митрополитом Діонісієм (Валединським), який опинився на території нового державного утворення Генеральної Губернії з центром у Кракові.

Упродовж листопада-грудня єпископат Польської Автокефальної Церкви в межах територій, окупованих СРСР, провів кілька засідань. Створено тимчасовий Синод як керівний орган цією частиною Церкви. Головну роль у побудові інституції управління відіграли волинський єпархіяльний архієрей Олексій (Громадський) та пінський Олександр (Іноземцев). Першого листопада проведено нараду цих двох архієпископів. Постановлено продовжити існування Церкви в нових політично-територіальних умовах. Наступним стало рішення про створення Синоду з включенням до його складу, окрім

двох правлячих єпископів, вікарія Симона (Івановського)³. Про ці кроки єпископи планували повідомити митрополита Діонісія при першій же можливості.

Владика Полікарп (Сікорський) як другий вікарій Волинсько-Крем'янецької єпархії залишився поза безпосередньою діяльністю нового Синоду, однак його думка враховувалась і була уважливою в обговоренні багатьох питань. В умовах радянської окупації і перших місяців невизначеності щодо долі Православної Церкви голос кожного єпископа говорив на користь одностайної позиції.

Наприкінці 1939 р. стало зрозуміло, що необхідно прийняти рішення щодо парафій Ковельського і Любомльського повітів, які незадовго перед війною були виведені зі складу Волинської єпархії і включені до Варшавсько-Холмської. Отже, Синод єпископів Західної України і Західної Білорусії постановив повернути названі православні громади до складу Волинсько-Крем'янецької єпархії. Крім цього, волинському архієреєві підпорядковано кілька парафій, що діяли на території Галичини, і Почаївську Лавру з усіма її скитами і заїздами⁴. Таким чином, архієпископ Олексій (Громадський) наприкінці 1939 р. зосередив у своїх руках владу не лише над усіма громадами краю, але й монастирями. У міжвоєнний період у складі Польської Автокефальної Церкви Почаївська Лавра підпорядковувалась безпосередньо митрополиту Діонісію, який іменувався її священоархімандритом.

До питання канонічної юрисдикції додалася проблема із налагодженням церковного адміністративного апарату. З приходом радянського режиму довелося скоротити більшість працівників Волинської духовної консисторії. З передвоєнного штату залишились лише 3-4 особи⁵. Іншим тяжким ударом стало припинення діяльності всіх духовних навчальних закладів. Так були закриті Волинська духовна семінарія і Крем'янецька школа псаломщиків, зі шкільних програм більшовики вилучили курс Закону Божого.

³ Мартирологія Українських церков. У IV-х т. Т. I.: Українська православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України / Упор. і ред. О. Зінкевич, О. Воронин. – Торонто; Балтимор: , 1987. – С. 617-619.

⁴ Там само. – С. 619-620.

⁵ Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. У IV-х т., 5 кн. Т. IV. Кн. 2. (XX ст.). – Нью-Йорк, К.; С. Бавнд Брук: УАПЦ, 1990. – С. 177.

Частина духовенства використала перші тижні та місяці окупації, коли ще не було встановлено жорсткої системи контролю на кордоні із Генеральною Губернією, щоб врятуватися втечею на захід від неминучої смерті. Серед тих, хто перебрався на німецьку територію, о. Віталій Сагайдаківський⁶, о. Йосип Василів, о. Іван Кремінський⁷, о. Микола Малюжинський⁸ та інші. Пізніше, у 1941 р., частина із них повернулася в Україну і приєдналася до Адміністрації автокефальної церкви на чолі із митрополитом Полікарпом (Сікорським).

На початку 1940 р. у Москві взялися за вирішення питання, пов'язаного із Православною Церквою в Західній Україні і Західній Білорусії. Потрібно було щось робити із тисячами громад, багатьма монастирями, сотнями священників і ченців. Адаже в радянській Україні в 1939 р. залишилося лише 3% з дореволюційної кількості храмів⁹. Такий контраст був небезпечний, провокував небажані запитання, порівняння і спроби відновити легальні церковні структури на території, де вже, здавалося, остаточно покінчено із «релігійним дурманом».

Для вивчення ситуації на окупованих територіях з Москви на Волинь прибув архієпископ Сергій (Воскресенський). Його поїздка здійснювалась у тісному контакті із радянськими спецслужбами, а отже, була складовою радянської релігійної політики в цій частині СРСР. Головне завдання Воскресенського полягало в ліквідації варшавської автокефалії і приєднанні місцевих православних до Московської патріархії, власне, до тієї групи єпископів, які називали себе її представниками.

Наступником Сергія (Воскресенського) став Микола (Ярушевич). Ще із 20-х рр. цей архієпископ співпрацював із більшовицькими каральними органами¹⁰ і найкраще надавався для реалізації планів з ліквідації Польської Автокефальної Православної Церкви. Якщо із парафіяльними священниками Ярушевич не мав особливого клопоту,

⁶ Сагайдаківський Віталій, свящ. Правди не втопити: Спогади з 50-річчя пастирства, 1927-1977. – Торонто, 1977 – С. 117.

⁷ Митрофорний протоієрей Іван Кремінський // Церковний календар. – Сянік: Вид-во Перемисько-Новосанцівської єпархії, 1993. – С. 256-259.

⁸ Власовський І. Пам'яті пастиря-мученика // Богословський вісник. – 1948. – Ч. 2. – лип.-груд. – С. 159.

⁹ Пастернак Є. Україна під большевиками: (1919-1939). – Торонто: Євшан-зілля, 1979. – С. 125-126.

¹⁰ Якунин Глеб, свящ. Подлинный лик Московской Патриархии. – [Москва], 1995. – С. 11.

то із наявними на Волині єпископами довелося попрацювати. В індивідуальних розмовах із архієреями він переконував зректися польської автокефалії як такої, що припинила існування із падінням Другої Речі Посполитої. На підтвердження відмови від автокефалії єпископам пропонувалось скласти відповідні заяви на ім'я патріаршого місцєблюстителя Сергія (Страгородського).

Інструментом впливу на волинське духовенство і єпископат сталінський режим обрав податковий тиск. Священнослужителів змусили сплачувати непосильні податки. У 1940 р. архієпископ Олексій (Громадський) отримав повідомлення про сплату державі 22 тисяч, а після корекції позиції щодо Московської патріархії суму зменшено в чотири рази¹¹.

Архієпископ Олексій (Громадський) зрікся автокефалії весною 1940 р. Уже в травні він виїхав у Москву з метою приєднання до Російської Православної Церкви¹². Рішення архієпископа Олексія було виразно політичним і суперечило церковним правилам.

Крім Олексія (Громадського), юрисдикцію Московської патріархії прийняли Симон (Івановський) та Антоній (Марценко). Лише двоє єпископів Полікарп (Сікорський) та Олександр (Іноземцев) дотрималися церковної присяги і зберегли підпорядкування варшавському митрополитові Діонісієві (Валединському). Така позиція загрожувала безпеці владик. Відомо про підготовку до арешту єпископів. За ними велось стеження, збирався компроментуючий матеріал. Ув'язнення і для Полікарпа (Сікорського), і для Олександра (Іноземцева) ставало неминучим, і лише випереджуючий напад нацистів на більшовицьку Росію вберіг від арешту.

Принципова позиція Полікарпа (Сікорського) та Олександра (Іноземцева) обурювала патріаршого місцєблюстителя Сергія Страгородського, який ніяк не міг зрозуміти, чому ці єпископи не бояться сталінської репресивної машини і дозволяють собі поводитися незалежно¹³. Посипалися церковні заборони. На початку червня

¹¹ Мартирологія Українських церков. У IV-х т. Т. I.: Українська православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України / Упор. і ред. О. Зінкевич, О. Воронин. – Торонто; Балтимор, 1987. – С. 639.

¹² Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. У IV-х т., 5 кн. Т. IV. Кн. 2. (XX ст.). – Нью-Йорк, К.; С. Бавнд Брук: УАПЦ, 1990. – С. 96.

¹³ (Толстомятов) Александр, епископ. В Бозе почивший Патриарх Сергей // Патриарх Сергей и его духовное наследство. – Изд. Московской Патриархии, 1947. – С. 226-227.

1940 р. Олександра (Іноземцева) викликано в Москву, в патріархію для доповіді про стан дорученої йому Поліської єпархії¹⁴. Розуміючи всю канонічну відповідальність і фізичну небезпеку такого кроку владика Олександр відмовився від поїздки.

Не дочекавшись згоди усіх єпископів Польської Автокефальної Церкви на приєднання, керівництво РПЦ взялося за перекроювання меж єпархій, що формально подавалося як пристосування меж церковних областей до цивільного адміністративного поділу, а в дійсності давало можливість обмежувати компетенцію чи взагалі усувати непотрібних єпископів. У жовтні 1940 р. Волинська єпархія збільшилася за рахунок парафій, що раніше входили до складу Поліської єпархії, а нині знаходилися на території Волинської чи Рівненської областей. Таким чином збільшену Волинську єпархію невдовзі розділено на Волинську (територія Волинської і Рівненської областей) та Тернопільсько-Крем'янецьку (Крем'янецьчина та православні парафії Галичини). Олексій (Громадський) хоча і прийняв одним із перших юрисдикцію Московської патріархії, однак не зберіг домінуючих позицій у структурі церковно-адміністративного управління. Йому доручили керувати лише Тернопільсько-Галицькою єпархією з центром у Крем'янці.

Зміни торкнулися й усіх інших єпископів Волині. Антонія (Марценка) як камінь-каширського вікарія Поліської єпархії перепідпорядковано керуючому Волинською єпархією. Владика Полікарп (Сікорський) залишився в Луцьку, але вже став іменуватися Володимир-Волинським вікарієм. Він публічно не протестував проти такого титулування, сподіваючись, що невдовзі радянська влада забереється з Волині, а з нею і Московська патріархія.

Усі єпархії Польської Автокефальної Православної Церкви в Західній Україні і Західній Білорусії восени 1940 р. включено до складу Західного екзархату РПЦ. Центр екзархату розмістився в Луцьку. Його очолив архієпископ Микола (Ярушевич). Спочатку резиденція екзарха знаходилась у причтовому будинку настоятеля Луцького собору, а з грудня він перебрався в будинок, де частину кімнат займало НКВД¹⁵.

¹⁴ Мартирологія Українських церков. У IV-х т. Т. I.: Українська православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України / Упор. і ред. О. Зінкевич, О. Воронин. – Торонто; Балтимор, 1987. – С. 621.

¹⁵ Там само. – С. 643.

Московський екзарх оперативно вивчав ситуацію у підвладних церковних областях. Він зібрав списки всіх штатних і позаштатних священиків, насельників монастирів. З огляду на його тісну співпрацю із радянськими каральними органами можна припустити, що ці списки стали набутком НКВД. Архієпископ Микола наказав усім настоятелям поминати за богослужіннями патріаршого місцеблюстителя Сергія (Страгородського).

Іншою складовою підпорядкування українського православ'я Волині Москві стало активне творення нової генерації єпископату із числа місцевих російських чи промосковських шовіністів, які невдовзі мали замінити неслухняних владик, народжених польською автокефалією. Першим таким став Дамаскин (Малюта). У серпні 1940 р. в Москві його рукоположено в єпископа Житомирського. Цією висвятою Московська патріархія спробувала натякнути сталінському режимові на можливу реанімацію церковних структур у радянській Україні. Натяк зрозуміли, і Дамаскин деякий час залишався в Ковелі, а тоді отримав призначення в окуповану Буковину¹⁶.

Утворення Тернопільсько-Галицької православної єпархії мало приховану експансіоніську мету – Московська патріархія вже тоді за завданням режиму здійснила перші кроки щодо ліквідації Української греко-католицької церкви. На початку 1941 р. екзарх Микола (Ярушевич) особисто відвідав Львів і виклав свої міркування щодо майбутньої долі УГКЦ в доповіді місцеблюстителеві Сергієві (Страгородському). Для реалізації плану із захоплення Синод РПЦ постановив висвятити на єпископа Львівського іще одного москвофіла – архімандрита Пантелеймона (Рудика). За ним залишили керівництво Почаївською лаврою як кадровим та фінансовим джерелом у реалізації проекту ліквідації українських греко-католиків.

Основну ставку в насадженні російського православ'я в Галичині Микола (Ярушевич) робив на промосковське волинське духовенство. Іншого кадрового потенціалу він не мав фізично. Лише початок війни зупинив реалізацію церковної русифікації Галичини.

Висвята Пантелеймона (Рудика) зумовила чергові зміни в межах єпархії на території Волині. Олексій (Громадський) стрімко втра-

¹⁶ Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. У IV-х т., 5 кн. Т. IV. Кн. 2. (XX ст.). – Нью-Йорк, К.; С. Бавнд Брук: УАПЦ, 1990. – С. 197.

чав позиції і вже опинився на чолі Рівненсько-Крем'янецької єпархії. Олександр (Іноземцев) наприкінці квітня 1941 р. отримав від Московської патріархії наказ про звільнення заштат.

За тиждень до початку німецько-радянської війни в Луцьку в Свято-Троїцькому соборі Микола (Ярушевич) у співслужінні з іншими єпископами рукоположив у єпископа Пінського архимандрита Веніаміна (Новицького). Він також був вихованцем почаївського промосковського чернецтва і мав замінити в Пінську владика Олександра (Іноземцева). Під час служби московський екзарх укотре поцікавився в єпископа Полікарпа, коли він складе прохання про приєднання до РПЦ¹⁷. Пізніше російські дослідники трактували участь Полікарпа (Сікорського) в хіротонії як визнання над собою юрисдикції Московської патріархії. Сам факт нагадування свідчить, що владика Полікарп так і не склав письмового зречення польської автокефалії і залишався вірним своєму кіріярху митрополиту Діонісію, хоча і не гласно. Пасивне бойкотування вимог митрополита Миколи (Ярушевича) було тією можливою формою протистояння російському церковному імперіалізму в тих умовах. Полікарп (Сікорський) намагався виграти час, і така поведінка дала результат – після втечі радянських окупаційних військ виникла можливість подальшого організаційного творення Української Православної Церкви.

Отже, упродовж радянської окупації Волині в 1939-1941 рр. Православна Церква в особі єпископату, духовенства і вірних намагалася продовжити діяльність спочатку в канонічному зв'язку із своїм першоієрархом митрополитом Діонісієм (Валединським). Було утворено тимчасовий Синод, прийнято рішення, які мали врегулювати назрілі питання церковного управління. Проте, на початку 1940 р. сталінський режим, використовуючи маріонеткову РПЦ, розпочав вклюдження православних Волині в підконтрольні структури Московської патріархії. Серед іншого змушено єпископат Польської Автокефальної Православної Церкви зректись автокефалії. Із п'яти єпископів двоє – владика Полікарп (Сікорський) і Олександр (Іноземцев) відмовилися це зробити. Новий поділ на єпархії та висвята єпископів, репресії проти духовенства створили якісно іншу ситуацію в церковному

¹⁷ Мартирологія Українських церков. У IV-х т. Т. I.: Українська православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України / Упор. і ред. О. Зінкевич, О. Воронин. – Торонто; Балтимор, 1987. – С. 648.

житті Західної України. Відбувалася поступова «більшовизація» православ'я. Позиція Полікарпа (Сікорського) зводилася до можливої в тих умовах опозиції, коли головним завдання було виграти час, дочекавшись зміни режиму в результаті сподіваних воєнних дій.

Список джерел і літератури:

1. Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У 2 кн. Кн. 1. – К.: Либідь; Військо України, 1994. – 432 с.
2. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. У IV-х т., 5 кн. Т. IV. Кн. 2. (XX ст.). – Нью-Йорк, К.; С. Бавнд Брук: Укр. автокефальна православна церква, 1990. – 416 с.
3. Власовський І. Пам'яті пастиря-мученика // Богословський вісник. – 1948. – Ч. 2. – лип.-груд. – 179 с.
4. Дюрозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / Пер. з фр. Є. Марічева, Л. Погорєлової, В. Чайковського. – К.: Основи, 1995. – 903 с.
5. Мартирологія Українських церков. У IV-х т. Т. I.: Українська православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України / Упор. і ред. О. Зінкевич, О. Воронин. – Торонто; Балтимор: Укр. вид-во "Смолокип" ім. В. Симоненка, 1987. – 1207 с.
6. Митрофорний протоієрей Іван Кремінський // Церковний календар. – Сянік: Вид-во Перемисько-Новосанчівської єпархії, 1993. – 260 с.
7. Пастернак Є. Україна під більшовиками: (1919-1939). – Торонто: Євшан-зілля, 1979. – 314 с.
8. Сагайдаківський Віталій, свящ. Правди не втопити: Спогади з 50-річчя пастирства, 1927-1977. – Торонто, 1977 – 362 с.
9. (Толстомятов) Александр, епископ. В Бозе почивший Патриарх Сергей // Патриарх Сергей и его духовное наследство. – Изд. Московской Патриархии, 1947. – 416 с.
10. Якунин Глеб, свящ. Подлинный лик Московской Патриархии. – [Москва], 1995. – 26 с.

Владика Полікарп (Сікорський) та українське православ'я на Волині
в період радянської окупації 1939-1941 рр.